

Sprog i Norden

Titel: Den danske skole og dialekterne. En studie i sejlads uden ror

Forfatter: Jørn Lund

Kilde: Sprog i Norden, 1984, s. 19-35

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Den danske skole og dialekterne

En studie i sejlads uden ror

Af Jørn Lund

”Det Sprog, Børn af Almuen, især paa Landet, have lært hjemme, er i Almindelighed saa urigtigt, og saa forskielligt fra det, der bør tales i Skolen, at de hvert Øieblik maatte misforstaae Læreren, om han ikke strax søgte at rette det. Skal de i Tide forstaae en Prædiken, en nyttig Bog, eller Anordningerne, de have at efterleve, og bevares for tusende falske Begreber i det daglige Liv, i Omgang og Handel med deres Medmennesker, saa maae de ogsaa i Tide gøres bekjendte med det rigtige Sprog.. Læreren maae sørge for, at Børnene give de Ting, som nævnes, rette Navne. Man veed, hvilke forunderlige Udtryk Folk af Almuen ofte bruge for at tilkiendegive hverandre deres Tanker. Mangen Gang sige de noget ganske andet med deres Ord, end de vilde sige.”

Det citerede tekstuddrag står at læse i ”Haandbog for Lærere” skrevet af Frederik Plum, en fremtrædende dansk teolog med pædagogiske interesser. Håndbogen har et tysk forlæg, men bemærkningerne om almuens sprog er uden tvivl dækkende for en vidt udbredt holdning her i Danmark. Dialekterne betragtes som urigtige, iagttagne afvigelser fra rigssproget som fejl.

De børn og unge, der i 1700- og 1800-tallets Danmark opnåede en længere boglig uddannelse, har givetvis måttet tilegne sig rigsmålsnormen. Skriftsproget rummede som bekendt intet kodificeret alternativ, talesproget var skarpt inddelt efter graden af formalitet. I kirken, på talerstolen og under oplæsning har rigsmåls-beherskelse været en uomgængelig nødvendighed, men i dagligdagens friere samtaler har lokalsprogene haft større råderum. Latinskoleelever og studerende har altså skullet kunne skrive, tale og læse op på ”godt dansk”, hvilket ville sige et ikke-dialektalt dansk. Hvad de talte uden for lektionslokalet, har næppe interesseret nogen.

Man var i byerne, og da navnlig i København, vant til meget stor spredning inden for det uformelle talesprog – så stor, at vi i dagens mere ensartede danske sprogsamfund næppe kan forestille os det. På kollegierne må spisesalen fx have genlydt af dialekter fra alle landets hovedområder, og også norske folkemål har naturligvis været at høre. Men tosprogede har sikkert alle været, med undtagelse af københavnerne, der kun skulle passere en stil- eller registergrænse, når de i formelle situationer skulle anvende det såkaldte "foredragsdansk".

I almueskolerne har en del lærere formodentlig forsøgt at holde rigsmålsfanen højt, når kvikkere elever skulle læse op, men formodentlig har de fleste lærere ladet elevernes lokalsprog være deres almindelige sprog i timerne, og mange af lærerne har også selv anvendt det. Men sikker viden på dette felt er ikke let at hente.

Forholdene i begyndelsen af 1900-tallet får man indblik i gennem en artikel af viceskoleinspektør N. Skarvig, der i august 1912 i tidsskriftet Folkeskolen offentliggør nogle overvejelser under overskriften "Sproget i Skolen". Forfatterens egentlige ærinde er at gøre europæiske og danske kolleger opmærksomme på undertrykkelsen af dansk sprog i den dansktalende del af det dæværende tyske Nordslesvig, men undervejs fremlægger han flere synspunkter og oplysninger af interesse i den foreliggende sammenhæng. Skarvig skriver om arbejdet med at lære børnene skriftsproget:

"Derunder vil det være nødvendigt efterhaanden ved lempe- lige Midler at luge de provinsielle Ejendommeligheder bort. Ord, der ikke kan bruges i Skriftsproget, maa Eleverne lære ikke at benytte i deres skriftlige Udarbejdelser, ligeledes Talemaader, der kun kan bruges i Dialekter, og efterhaanden maa man søge at naa hen til, at Skriftsproget er rent. Dette er en Fordel saavel for Børnene som for det hele Samfund. Efterhaanden som Samkvemmet med Samfærdselsmidlernes Udvikling stiger, er de gamle Provinsejendommeligheder med Hensyn til Ordvalg og andre Ord for de samme Ting dømt til at forsvinde, og Kulturen, saaledes som den finder et Udtryk gennem Rigsmaal og Skriftsprog, benyttet i Kirke og Skole, i Møder og Sammenkomster, i Retten, i Aviserne og i

de utallige Henvendelser, der rettes til de tusinde Hjem, vil virke i samme Retning.”

Med hensyn til talesproget skal læreren derimod holde tungen lige i munden! På den ene side skal han respektere og tage udgangspunkt i elevernes baggrund, på den anden side skal han opfatte sig selv som repræsentant for kulturen. I denne egen-skab skal han i almindelighed afholde sig fra at tale egnens dialekt, selv om han skulle beherske den; det er dog en fordel, hvis han forstår den og kender dens særlige vokabularium. Han skal være varsom med at rette elevernes mundtlige fremstilling, og udtalen bør han undlade at kommentere. Som begrundelse herfor anfører Skarvig, at det er et udsigtsløst forehavende, og at det vil vække modstand hos forældrene.

Med den myreflittige Aksel Noesgaards undersøgelse ”Dan-ske dialekter og skolebørns skriftlige arbejde” (1951) er vi nået frem til midten af 1900-tallet. Dialekterne er i de tiår, der er for-løbet siden Skarvigs artikel, svundet mærkbart, hvorfor emnet for en skolemæssig helhedsbetragtning har fået mindre almen interesse. Til gengæld er opmærksomheden over for elever med særlige betingelser i den samme periode steget. Som formål for sin store undersøgelse anfører Noesgaard ”at finde ud af, hvilken betydning dialekten har for det skriftlige arbejde i børneskolen.”

Noesgaard vil først skabe klarhed over, om dialekterne over-hovedet giver anledning til problemer, og hvis dette er til-fældet, sætter han sig for at undersøge, hvad det er der særlig volder besvær.

Materialet består af over 10.000 fristile indsamlet fra hele landet, navnlig fra landsbyskolen, men også fra 4 store byer. Hertil kommer knap 5.000 genfortællinger, også fra hele landet, hidrørende fra perioden 1928-1946. Endvidere er materialet suppleret med mindre tekstmasser og oplysninger fra interes-serede meddelere.

Efter at have redegjort for en række sproglige ejendommelig-heder som ikke har kunnet stedfæstes, fremlægger Noesgaard en oversigt over *dialektord* fra hele materialet. Antallet er begræn-set, og ordene samler sig navnlig hos de svageste elever, men inter-essant nok forekommer de også hos de dygtige, der har mod til at

udnytte en særlig udtryksmulighed. Det er ord som *bøvl* (= besvær), *førstningen* (= begyndelsen), *i overgår* (= i forgårs), *træls* (= besværlig), *vag* (= dårlig), *villele* (= dygtig, fin).

Næste afsnit rummer iagttagelser vedr. brug af rigsmålsord i afvigende, dialektalt påvirket betydning, fx *døje* (= besvær), *nylig* (= først, lige), *skrabe* (= barbere). Antallet er beskedent, når man tager Noesgaards omfattende stof i betragtning.

Vendinger, talemåder o.lign. kalder Noesgaard en samling iagttagelser, som han har haft lidt svært ved at systematisere. Her er eksempler som *færdig ved* (= lige ved), *i morgen* (= i morges), *komme efter* (= komme i tanker om), *tage ved* (= spise).

At dialektudtale undertiden kan lette stavningen, fremgår af Noesgaards afsnit "Nogle lydforhold". Som bekendt er *h* i dansk rigsmålsudtale stumt foran *j* og *v*, fx i ord som *hjem*, *hvem*, *hvor*, *hjælpe*. Men i store dele af Jylland er *h* bevaret i dialektudtalen, og på den baggrund kan det ikke undre, at eleverne i disse områder laver færre stavefejl forårsaget af *h*-usikkerhed (sml. *hjul* og *jul*, *hvis* og *vis*).

Derimod kan netop jyder have vanskeligt ved at holde tryksvagt *-er* ude fra tryksvagt *-e*, for udtalen med [ə] giver ingen information. Derfor kan der skrives *regne* for *regner* (og omvendt), *pige* for *piger* (og omvendt). "Fejlen findes kun i Jylland", skriver Noesgaard med den vægt, et omfattende empirisk materiale kan give. Her som i flere andre tilfælde kan Noesgaard ved hjælp af utilsigtede brud på ortografien således trække de kendte dialektgrænser op på et helt nyt grundlag – det skriftlige.

Noesgaard vurderer med god grund de stavemæssige problemer (af hvilke jeg ovenfor naturligvis kun har eksemplificeret enkelte) som mindre væsentlige end de grammatiske. (Her bruger jeg forfatterens terminologi – ligesom i det flg., hvor det gør ondt!) Der er mange udslag af dialektforårsaget usikkerhed inden for bøjningssystemet, men undertiden kommer man (også Noesgaard) i tvivl om fortolkningen. Når elever skriver *farede* og *gældte* for *for* og *gjaldt* kan det skyldes analogi eller dialektgrundlag eller begge dele samtidig – men Noesgaards benævnelse af fænomenet: "Datidsformen forlænges" er mere primitiv, end forfatterens niveau rime-liggør.

Oldsprogets tre køn i substantiverne lever eller har levet videre

i en del danske dialekter, men skriftsproget vil kun vedkende sig fælleskøn og intetkøn. Konflikt mellem disse to sæt af grammatiske systemer er fyldigt dokumenteret i Noesgaards materiale – langt fyldigere, end det ville være tilfældet i dag. Allerede tidligt i undersøgelsen lagde Noesgaard vægt på genusproblemer, idet han i sit jyske materiale fra Vejle Amt klart kunne skelne mellem elever, der boede vest for genusgrænsen, og elever der boede øst for. De sidstnævnte kunne stort set overføre deres dialekts kønsforhold problemløst til rigsskriftsproget, hvorimod der i materialet fra sognene med vestjyske genusforhold var 123 kønsfejl hos 299 elever i de ministerielle genfortællinger.

I trekønsegne (hvortil det nævnte jyske område ikke hører) kan der opstå fejl, idet eleverne kan henvise med *han* og *hun* til visse dyr og ting – i stedet for at betjene sig af rigsskriftsprogets *den* og *det*. Som altid fremlægger Noesgaard et omfattende eksempel-materiale. Med *han* henvises der fx til ordene *abe*, *gris*, *hest*, *hugorm*, *hund*, *kakkelovn*, *le*, *spade*, *stok* og med *hun* til *kaffe*, *mus*, *sol*, *seng* m.fl. Han gør opmærksom på, at sådanne fund er sjældne, og at dette særtræk er stærkt vigende. Også dialektbetingede fejl mht. kasus og bestemthed forekommer.

Adjektivernes kønsbøjning skaber navnlig problemer i Jylland ("huset er gammel"), men det er ikke tanken her at vie alle forfatterens iagttagelser særlig opmærksomhed, blot at give et indtryk af hans arbejdes omfang og metode og bringe nogle af de resultater, han finder væsentligst. Tilføjer vi de jyske elevers afvigende brug af 'sig' og 'sin', har vi omtalt alle de momenter, Aksel Noesgaard har medtaget i sin sammenfatning.

Alt i alt skulle problemerne være størst for elever fra Vestjylland, derefter følger Sønderjylland, så Østjylland, og lettest er skriftsprogsnormen tilsyneladende for elever fra øerne. Noesgaard opfatter problemerne som værende så alvorlige, at han konkluderer: "Når skriftlige arbejder fra landets forskellige egne skal bedømmes, er der god grund til at være opmærksom på disse forhold". Og så må det tages i betragtning, at forfatteren er vokset op i Vestjylland, hvor man traditionelt ytrer sig med forsigtighed og mådehold!

Interessant er det, at Noesgaard i sit slutkapitel ser sig nødsaget til at rense sig for mistanken om at ville dialekterne til livs. Han

erklærer sig som en ven af dialekterne og ønsker dem et langt liv. "Men dette: at man holder af dialekterne og ønsker dem et langt liv, kan på ingen måde hindre, at man søger at klare sig, hvordan skolen må stille sig til spørgsmålet." En tilsvarende skepsis kan også i dag møde den, der søger at kortlægge, på hvilken måde dialekterne viger.

I Mogens Baumann Larsens artikel i Meddelelser fra Dansk-lærerforeningen 1969, 3 kan man finde en af de flittigst citerede lærerudtalelser om emnet: "Ja, det første skoleår bruger jeg først og fremmest til at knække dialekten." Det er naturligvis kun én af de mange lærerholdninger, forfatteren er stødt på her og i udlandet, og formålet med artiklen var at sætte en debat i gang om skolens sproglige opgaver i et samfund med et rigsmål og en række lokal-sprog; dialektologerne havde netop dengang udviklet begrebet 'regionalsprog', en term, der har vist sig at være væsentlig i de senere års kortlægning af sprogvariationen i skolen.

Hanne Billeskov Fristed forsøger at genoptage opfordringen til en afklarende debat i Dansk Pædagogisk Tidsskrift, 1974, 5; i en artikel med samme titel som Baumann Larsens peger hun på lærernes rådvildhed og problemets sammensatte karakter. Uden overhovedet at omtale norske tilstande synes forfatteren at foretrække klare retningslinier, evt. lokale afgørelser, frem for den nuværende danske praksis, hvor lærerne ofte uden at tænke over det kan trække i hver deres retning.

I 1977 offentliggjorde Karen Margrethe Pedersen en stort anlagt undersøgelse under titlen 'Dialekt, regionalsprog, rigssprog – en analyse af børns skolesprog'. Hendes materiale er hentet i Gram kommune i Sønderjylland, hendes iagttagelsesfelt har omfattet stort set hele skoleforløbet, elever og lærere, mundtligt og skriftligt arbejde, skole og hjem.

Arbejdet har haft stor inspirationsværdi, og kolleger fra det øvrige Norden har uden tvivl glædet sig over, at man endelig vågnede op herhede! Ikke desto mindre kan både metode, terminologi og konklusion anfægtes (se Lund 1979), hvad man ikke kan lægge forfatteren til last. Undersøgelsens store bredde umuliggør inden for de givne rammer en virkelig dybtgående behandling af de meget komplicerede sproglige forhold. Karen Margrethe Pedersen mener på baggrund af sine erfaringer, at man i skolen bør

tale langt mere om de eksisterende sprogvariationer, end tilfældet er, at man bør respektere dialekterne, men samtidig give de dialekttalende elever lejlighed til at lære et mindre lokalt sprog.

I Danske Studier 1977 har jeg selv fremlagt en undersøgelse af lokalpræget hos 25 elever mellem 12 og 16 år i stationsbyen Brovst i Øster Hanherred, Nordjylland. Skolesproget var et mere eller mindre lokalfarvet nordjysk regionaldansk, mærkbart påvirket også af de nyeste lydudviklinger med udgangspunkt i moderne københavnsk rigsmål. Afhandlingens kerne er en karakteristik af dette regionalsprog, der er langt mindre homogent end både den oprindelige dialekt og det ekspanderende rigsmål. Lokalpræget viser sig ikke på samme måde, selv ikke hos samme meddeler. Men det *er* der. En attitudeundersøgelse er ikke lagt for dagen, men alle elever blev bedt om at udtale sig om sprogforholdene på egnen. Mange var sprogligt ureflekterede, og hovedparten af de andre gav udtryk for stor tolerance over for alle egnens varianter af dansk talesprog, en tolerance de iflg. en række adspurgte lærere også praktiserede.

En anden frugt af optegnelsesrejsen til Øster Hanherred er en utrykt specialeafhandling af Kim Bengtson, der har foretaget en mere omfattende analyse af et materiale bestående af 25 elever fra landsbyen Tranum (4 km fra Brovst), hvor lokalpræget er kraftigere. Elevernes sprog karakteriseres som folkemålsnært, blandingssprog eller rigsmålsnært. Der er flere kodeskiftere end i stationsbyen, og regionalsprogets labilitet bekræftes med stærk dokumentation. Kim Bengtsons afhandling, der også rummer en attitudeundersøgelse, er en af de grundigste danske studier i regional sprogvariation, ligesom den sætter de danske iagttagelser i relation til forholdene, som de er beskrevet i det øvrige Norden og i international sociolingvistisk og dialektologisk litteratur. Arbejdet eller i det mindste dele af det fortjener offentliggørelse.

Danmarks Pædagogiske Institut har i 1979 udsendt 4 publikationer om 910 elevers besvarelse af Folkeskolens Afgangsprøve i retstavning 1978. Besvarelserne er hentet over hele landet; alle elevers staveformer er kodet ind på edb, og resultaterne bearbejdet af statistikere, psykologer og sprogfolk.

Elevernes køn var den faktor der viste størst sammenhæng med rigtighedsprocenten. Piger staver markant bedre end drenge. Men

også regionalt betingede udsving viste sig: de bedste stavere kom fra Bornholm, herefter fulgte (i rækkefølge): Fyn, Jylland, København og Lolland. Lavest rigtighedsprocent havde eleverne fra Sjælland (÷ København). Man bemærker, at det svageste dialektområde (Sjælland) har de svageste stavere, medens det i dansk målestok velbevarede dialektområde Bornholm har de bedste stavere. Inden for det jyske område er det elever fra Sønderjylland og Nordjylland, der klarer sig bedst.

Disse resultater kan dog ikke uden videre tages til indtægt for den opfattelse, at en dialektal baggrund er gavnlig for udviklingen af en retstavningskompetence. Andre faktorer kan gøre sig gældende, fx kan der være tale om overkompensation: lærere og elever i dialektområder har måske den opfattelse, at der skal arbejdes særlig intenst med retstavning netop dér, eller der kan være tale om andre (ikke undersøgte) forhold: måske er lærerne gennemgående ældre i dialektområderne, og måske vil ældre modersmålslærere prioritere retstavningsarbejdet højere end yngre lærere. Hvem ved? Men noget sprogligt retstavningshandicap synes dialektal baggrund ikke at give!

Kjeld Kristensen har i Danske Folkemål 22, 2 (1980) redegjort for en undersøgelse af 24 elever i 8. klasse, 12 fra stationsbyen Vinderup i Vestjylland, 12 fra landsbyen Herrup i nærheden af Vinderup. Han har sammenlignet deres sprogbrug i en mere formel situation (under interview) med sprogbrugen under en gruppe-diskussion, idet han har registreret manifestationerne af 7 vestjyske dialekttræk og sammenholdt resultaterne med en model for trækkenes indbyrdes resistens (modstandsdygtighed over for rigsmålet påvirkning). Der er med andre ord også tale om en metode-mæssig fornyelse af regionalsprogsforskningen, hvad der måske er afhandlingens interessanteste moment. For resultaterne er ikke overraskende: landsbyelever taler mere dialektnært end byelever, drenge lidt mere dialektnært end piger, og lokalpræget bliver lidt kraftigere i den uformelle situation.

I Danske Folkemål har Magda Nyberg i 1980 offentliggjort nogle resultater fra en rundspørge blandt 112 lærere i den danske folkeskole. Hun har spurgt lærerne om deres baggrund, deres syn på dialekt i hjem og skole, deres erfaringer med dialektal spredning i skolen, deres opfattelse af skolens sproglige opgaver etc.

Langt de fleste lærere ser en værdi i dialekterne, men mener på den anden side, at det er skolens opgave at sørge for, at eleverne lærer sig rigsmålet. Problemløst er sameksistensen mellem de forskellige sprogformer iflg. lærerne ikke, men de vurderer problemerne som værende "ikke særlig store". Magda Nyberg fortolker denne tilkendegivelse som en følge af, at mange lærere mener, at skolelivet som helhed er meget brydsomt, og at de sproglige problemer kun udgør en beskedent del af dette felt.

Afhandlingen er en af de ikke særlig talrige attitudeundersøgelser, danske dialektologer har foretaget. Forfatterens fortolkning af resultatet og deres bæredygtighed er besindig og fornuftig; selvfølgelig er det vanskeligt at bygge på meddelernes sproglige selvkaraktistik og deres granskning i egne normer og holdninger, men Magda Nyberg er på vagt, når et resultat tager sig besynderligt ud: at sjællandske lærere vurderer dialektforårsagede skoleproblemer som større end lærere fra andre regioner, *er* jo påfaldende i betragtning af, at danske dialekter på det nærmeste er uddøde netop dér, og svaret viser snarere, at opfattelsen af betegnelsen 'dialekt' er usikker. Endnu vanskeligere er det måske at fortolke de oplysninger, der kommer ind, når skoleelever skal udfylde spørgeskemaer om deres sprog og sprogsyn, men Magda Nyberg har arbejdet på at raffinere metoderne, første gang i forlængelse af ovennævnte lærerrundspørge. I Danske Folkemål 23. bind 1983 har hun rapporteret om en undersøgelse omfattende 531 større skoleelever (9.kl., 10.kl., 1 gymnasieklasse og handels-skoleelever fra forskellige egne af landet.)

Elevernes sproglige selvkaraktistik rummer en del overraskelser, og man ser igen, hvordan begreber som 'rigsmål' og 'dialekt' kan fortolkes forskelligt. Mere overbevisende er de tosprogede elevers redegørelse for, hvad der bestemmer deres sprogvvalg; det synes mere styret af person og sted end af emnevalg. Sproglige modsætningsforhold mellem lærere og elever er iflg. undersøgelsen sjældne, men ikke så få elever mener, at dialekten kan skabe vanskeligheder i danskundervisningen, både i skriftlig og mundtlig fremstilling. Sammenfattende karakteriserer Magda Nyberg problemerne med dialekt uden for hjemmemiljøet som værende generelt mere af psykologisk end af sproglig art; sprogdruillerier er iflg. undersøgelsen ikke sjældne.

Sidste bidrag til belysning af dialektens betydning for skoleforløbet er det såkaldte Hirtshals-projekt. "Skolen, Samfundet og Dialekten" rummer en række afhandlinger, der vel repræsenterer den hidtil grundigste behandling af emnet i Danmark. Undersøgelserne har omfattet talesprog og skriftsprog, mundtligt og skriftligt arbejde, sproget ved skolestarten og sent i forløbet, skolesprog og hjemmesprog, sproget i grupper og hos enkeltpersoner, elever, læreres og forældres holdning til sprogforhold osv. Der er arbejdet med direkte observationer, båndoptagelser i skolen og i børnenes hjem, med spørgeskemaer, skriftlige elevarbejder osv.

For bl.a. at kunne sætte skolens sprog i relation til sproget i samfundet som helhed foretog *Jens Normann Jørgensen* en undersøgelse af 25 vendelboer født mellem 1881 og 1967. Han har i alle tilfælde udvalgt personer, der behersker egnens dialekt. Normann Jørgensen ville dels danne sig et indtryk af dialektens stilling, dels måle den sproglige variationsbredde hos det enkelte individ. De ældste i materialet er gennemgående etsprogede dialekttalende med enkelte rigsmålstræk i visse situationer, men uden et funktionsdueligt rigsmål snært talesprog som alternativ. Midtergruppen har enten to adskilte sprog til brug i forskellige situationer, eller også betjener man sig af et situationsfølsomt blandingsprog. De yngste har en mere rigsmålspåvirket dialektvariant til hjemmebrug og en ekspanderende regional sprogsvariant herudover. Som det senere vil fremgå, betjener de tosprogede skoleelever sig af regional sproget, når de er i skole.

Mit eget delprojekt tog sigte på at måle, hvor stærkt lokalpræget er i elevernes sprog i skolen. Til det formål havde jeg konstrueret en dix-prøve (dix = dialektindex), der kunne placere elevsproget på en talskala efter stigende dialektpræg. Jeg indsamlede sammenlignelige båndoptagelser af 20-30 minutters varighed med 5% af alle elever på kommunens 7 skoler.

Der kunne påvises et udtalemæssigt lokalpræg hos samtlige elever, men lokalpræget hos pigerne var langt mindre end hos drengene, og dialektpræget var stærkere hos socialt lavt placerede end hos socialt højt placerede. Der var ingen klar sammenhæng mellem evealder og dialektpræg. De store elever har nok ved skolestarten for 8-10 år siden haft et mere dialektnært sprog end de små elever i dag har, men i de forløbne år er den regionale variant

af rigsmålet slået så stærkt igennem, at udtalepræget er på linie med de mindre elever.

Som skolesprog er dialekten så godt som forsvundet. Ingen lærere underviser på dialekt, og eleverne taler regionalsprog sammen, både i timerne og i frikvartererne. Men egnen er alligevel på grund af de ældre generationer så dialektpræget, at alle elever *forstår* egnens dialekt. Der er altså i den forstand ingen kommunikationsproblemer mellem børn og voksne.

Jørgen Gimbel har undersøgt lærernes syn på dialekt, deres erfaringer med dialekttalende elever, ligesom han har udspurgt dem om deres pædagogiske praksis. En meget stor del af det forholdsvis unge lærerkorps er opvokset og uddannet på egnen. Lærerne tillægger det ikke nogen særlig betydning for skolens daglige arbejde eller elevernes udbytte af skolegangen, om eleverne taler et dialektnært sprog hjemme, men 1/3 mener dog, at læseindlæringen kan vanskeliggøres, og 60% mener, at retstavning vanskeliggøres. Gennemgående er det lærernes opfattelse, at det især er i formelt skriftsprog, at et dialektpræg kan være problematisk. I mere uformelle situationer og i talesprog skal eleverne ikke korrigeres. Alt i alt konkluderer *Jørgen Gimbel*, at lærerne i Hirtshals oplever det sproglige område som relativt problemfrit. Stillet over for påstanden "Det ville være en fordel, hvis undervisningen kunne foregå på egnens dialekt" kan kun 2% erklære sig "overvejende enig" i synspunktet. De mener, det er en fordel, at eleverne udover deres dialekt lærer et sprog med en større "aktionsradius"; skolen skal med andre ord give eleverne mulighed for at blive tosprogede.

Magda Nyberg og *Mogens Baumann Larsen* har foretaget en spørgeskemaundersøgelse blandt elever fra 5. til 10. klasse. Eleverne føler selv, de lever i en tid med sproglige ændringer, idet de gennemgående beskriver deres forældre (navnlig faderen) som mere dialekttalende, end de selv mener at være. Eleverne mener ikke at have nævneværdige dialektforårsagede skoleproblemer, fx i forbindelse med mundtlig eller skriftlig fremstilling; ca. 90% af dem benægter det i hvert fald. Sprogdrillerier forekommer, men omtales ikke specielt af elever, der opfatter sig selv som dialekttalende; særlig piger synes at registrere sådanne drillerier. Halvdelen af eleverne mener, at det har betydning for deres uddannelse

og senere arbejde at kunne tale rigsmål, men kun godt 1/4 mener, at de rigsmålstalende vil blive foretrukket i en ansættelsessituation.

Elisabeth Hansen har modtaget 606 af 649 mulige besvarede spørgeskemaer fra forældre til børn i børnehaveklasse, 1. og 2. klasse i Hirtshals Kommunes skoler. Om hjemmets sprog kan det på baggrund af skemaerne oplyses, at lokalpræget falder med stigende social status, og at dialekttalende forældre i nogle hjem oven i købet taler bysprog til deres børn. Godt halvdelen af mødrene og knapt halvdelen af fædrene taler bysprog til børnene. Børnes sprog indbyrdes i hjemmene er for 2/3's vedkommende bysprog, og i skolen taler iflg. lærernes oplysninger til Elisabeth Hansen kun 9 ud af 649 elever dialekt.

Det er kun ganske få af de mange forældre, der mener at have haft skoleproblemer på grund af dialekt, og forældrene tilskriver kun 5 ud af 606 børn problemer forårsaget af sprogsammenstød og lignende. Et påfaldende, men uafviselig lavt antal i en af landets mest dialektprægede kommuner, påfaldende ikke mindst fordi det kunne være fristende for forældre til børn med vanskeligheder i indskolingsfasen at tilskrive "sprogbarrieren" en del af skylden.

Et flertal af forældrene opfatter det som skolens opgave at lære eleverne rigsmål, og navnlig dansk læreren bør betjene sig af rigsmålet. Forældrene foretrækker, at eleverne selv tilegner sig rigsmålet, og kun et mindretal mener, at lærerne skal udluge dialekttræk fra elevernes talesprog.

Undersøgelsen peger entydigt på en klar tilbagegang for dialekten både i hjemmet og i skolen. Den eksisterende sprogvariation, den udbredte tosprogethed og tendensen til fremmarch for bysproget opfattes ikke som noget pædagogisk problem, men som en udvikling man må tilpasse sig uden dramatiske modforanstaltninger.

Erik Larsen har så at sige fulgt en række af de dialekttalende elever hjem for at danne sig et indtryk af deres sproglige forudsætninger. Det viste sig, at forældrene ofte var samgifte vendelboer med tradition for at tale dialekt i hjemmet og med andre dialekttalende. Forinden havde Erik Larsen foretaget nogle punktundersøgelser af de dialekttalende elevers sprog for at se, hvad i dialekten der holder sig bedst.

Vibeke Sandersen har beskrevet skriftsproget hos elever i 9. og 4. klasse. Det har været hensigten dels at vurdere, hvilke af stilenes afvigelser fra skriftsprogsnormen der kan antages at have deres baggrund i vendelbomål eller jysk i det hele taget, dels at konstatere, hvilken procentdel de dialektalt betingede afvigelser udgør at den totale afvigelsessum.

Undersøgelsen har omfattet 328 stile fra alle skoler i kommunen, dels fra folkeskolens afgangsprøve, dels skolestile fra 4. og 9. klasse. Klasselæreren har foretaget udvælgelsen, 8 stile fra hver klasse, således at halvdelen repræsenterer klassens mest dialekttalende elever.

Vibeke Sandersen har kunnet påvise tilstedeværelsen af mange fejltyper, som med større eller mindre sandsynlighed kan henføres til lokalsproget, men en dialektal afvigelsestype er så at sige aldrig gennemført hos en elev, og den totale dialektale fejlprocent er meget lav. Som eksempler på sikre dialektfejl kan nævnes "at spørge en efter (= om) noget", "min bedste og pæneste tøj", "sådan" og "hvordan".

De dialektalt betingede afvigelser er i hovedsagen koncentreret om ganske bestemte stile, i hvilke de endda udgør en ganske ringe andel af det samlede fejllantal. Disse stile har generelt en ret høj total fejlprocent, men man finder lige så høje fejlprocenter i stile uden en eneste dialektalt betinget afvigelse. Hovedresultatet af undersøgelsen er derfor, at vanskelighederne med skriftsproget næppe skyldes dialekten.

Medens Vibeke Sandersen beskriver sproglige dialektnedslag i stilene, gør *Hans Jørgen Schiødt* rede for den indholdsmæssige side af stilskrivningen, nærmere betegnet hvilke emner i omverdenen eleverne beskriver, og hvor detaljeret og alsidigt de gør det, når de skriver stilen "Jeg besøger en arbejdsplads". Udgangspunktet er en forventning om, at elever med dialektbaggrund også har fællestræk med hensyn til erfaringsbaggrund.

Undersøgelsen omfatter 119 stile skrevet af elever i 5. klasse. Schiødt har registreret elevernes subjekt- og objektspecifikationer. Subjektet er den eller de personer (evt. den gruppe), der iagttager, oplever og fortæller, objektet er elementerne i den virkelighed, der beskrives. Den, der specificerer ud fra en bred og varieret vifte af

synsvinkler, vil foretage mange subjektspecifikationer, den, der registrerer sin omverden bredt og facetteret, foretager mange objektspecifikationer.

Optællingerne viser blandt andet, at piger scorer højere end drenge, at elever med et højere standpunkt i skriftlig dansk scorer højere end elever med lavere standpunkt, at regionalsprogtalende elever scorer højere end dialekttalende elever. Hvorledes disse resultater kan fortolkes, beskæftiger Schiødt sig med i sidste del af afhandlingen. De dialekttalende elever antages at have bevaret dialektens sprogvaner, selv om de i skolen har måttet lære sig rigssprogets formkrav. De har, med forfatterens ord, måttet "opgive en erfaringsbaseret sprogholdning til fordel for en gloseindlæring. De tager det supplerende regionalsprog i anvendelse med tryghed, for det har skolen blåstemplet." Men de kan ikke operere kreativt med det nye sprog.

Med denne indfaldsvinkel til analysen af forholdet mellem dialekt og rigssprog sætter Schiødt indirekte et spørgsmålstejn ved forestillingen om, at sameksistensen mellem de forskellige sprogvarianter er så forholdsvis problemfri, som det fremgår af mange andre delprojekter.

Ofte møder man forestillinger om, at den tidlige læseindlæring må være vanskeligere for dialekttalende børn end for andre. Mange opfatter skriftsproget som liggende tættere op ad rigsmålet end op ad dialekterne. Sandheden er nok snarere, at skriftsproget opleves som et fremmedsprog af alle dansktalende, der skal til at lære at beherske det. Men de omsætningsregler fra skrift til lyd (og omvendt), man skal lære, er ikke altid de samme. *Lene Møller* mener ikke at kunne påvise større forskelle mellem skrift og lyd i den lokale dialekt end i rigsmålet; der er blot tale om andre omsætningsregler.

Hvad der også kunne begrunde forventningerne om læseproblemer i dialektområder, er det forhold, at der kan være gloseforskelle mellem rigssproget og dialekten, og at den store sprogvariation kunne forårsage en generel usikkerhed m.h.t. glose- og begrebsforhold af betydning for læseindlæringen.

De sammenlignende analyser, *Lene Møller* foretager, viser intet, der kan støtte denne forhåndsantagelse. M.h.t. læseprøverne i

2. klasse skriver Lene Møller således: "Som det ses af resultaterne, er der intet, der tyder på, at der blandt de skoleelever, der i 1981-1982 gik i 2. klasse i Hirtshals Kommune, var børn, som alene på grund af dialekt som hjemmesprog har en ringere læseudvikling end de børn, hvis hjemmesprog oplyses at være det samme som deres skolesprog. Dette gælder samtlige områder af læseudviklingen."

Det har i nogle år været bedre stof at skrive om barrierer og konflikter end om fredelig sameksistens og kontakt. Konflikter og sprogbarrierer kan man så sandelig også finde i områder med store sociale spændinger, både her i landet og i udlandet. Uden at fremstille Nordjylland som en idyl kan man ikke desto mindre fastslå, at det billede, der tegner sig af sprogforholdene i Hirtshals Kommune er forholdsvis harmonisk, selv om området uden tvivl sprogligt set er et af de mest uensartede i Danmark. Kontakten mellem de mange varianter af dansk talesprog afvikles uden de store problemer.

Grunden kan være, at spændingerne i skolen og samfundet er begrænsede og ikke følger nogen af de sproglige grænselinier. Hvis der i et samfund er stærke sociale modsætninger, behøver den sproglige afstand kun at være minimal for at udløse aggressioner. I byen København er de sproglige forskelle mellem høj og lav beskedne sammenlignet med sprogforskellene i Nordjylland. Alligevel kan nuancer i udtalen af a-lyde og t'er give anledning til voldsomme reaktioner, fx i forbindelse med diskussioner om sproget i radio og tv. Opmærksomhed over for sprogforskelle kan på den måde blive et barometer på graden af social travlhed eller vantrivsel.

De danske dialekter er meget hurtigere end dialekterne i de øvrige nordiske lande, et forhold der kan forklares med landets særtilling som et lille, stærkt centraliseret område uden større kommunikationsbarrierer – i helt konkret forstand (se videre Lund 1982, kap. 1 en sammenligning af danske og norske forhold). Det kan være svært for vore nordiske kolleger (navnlig i Norge) at acceptere tanken om, at denne udvikling i de senere år har fundet sted på trods af en udbredt vilje til sproglig sameksistens. Viljen til et aktivt arbejde for at fastholde dialekterne har dog ikke fundet

vej til de officielle bestemmelser for skolens modersmålsundervisning. Om det ville have ændret de sproglige tilstande, kan ikke siges med sikkerhed. Under alle omstændigheder er vilkårene for et sprog uden et selvstændigt skriftligt udtrykssystem ringe i det 20. århundredes nordiske samfund.

I Danmark er udviklingen forløbet med et minimum af officiel styring. Det er kræfternes frie spil, der har bestemt kursen. Hvad der i dag kan sendes ud, er nødraketter og redningsflåder. Nogen kursændring er næppe mulig.

Litteraturliste

- Allerup, Peter m.fl.: Retstavning – nogle første analyser af folkeskolens afgangsprøve i 1978. I–IV. Danmarks Pædagogiske Institut 1979.
- Fristed, Hanne Billeskov: Skolen og dialekterne. Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1974, 5.
- Hansen, Elisabeth og Jørn Lund (red.): Skolen, Samfundet og Dialekten. Dafolo Forlag 1983.
- Hansen, Elisabeth og Jørn Lund (red.): Skolen og dialekten. Dafolo Forlag 1983.
- Hjorth, Poul Lindegård og Erik Larsen: Direktiv og debat. Gyldendal 1973.
- Kristensen, Kjeld: Situationsafhængig sprogbrug hos vestjyske skoleelever. Danske Folkemål 22. bd. hæfte 2. 1980.
- Lund, Jørn: Regionalsprogsstudier. Danske Studier 1977.
- Lund, Jørn: Dialekt, regionalsprog, rigssprog. Anmeldelse i Læsepædagogen nr. 1, 1979.
- Lund, Jørn: Sprog og sprogbrug i dag. Hans Reitzel 1982.
- Larsen, Mogens Baumann: Skolen og dialekterne. Meddelelser fra Dansk lærerforeningen 3, 1969.
- Noesgaard, A.: Danske dialekter og skolebørns skriftlige arbejde. Gyldendal 1951.
- Nyberg, Magda: Forholdet mellem dialekt, regionalsprog og rigsmål i Danmark. En orientering. Optrykt i 'Dialekt og rigsspråk i skulen. Rapport fra eit nordisk symposium på Lysebu'. Oslo 1979.
- Nyberg, Magda: Findes der dialektbarrierer i Danmark? Rapport om et rundspørge blandt 112 lærere i folkeskolen. Danske Folkemål 22. bd. hæfte 2. 1980.
- Nyberg, Magda: Findes der dialektbarrierer i Danmark? (2) Rapport om et rundspørge blandt 531 skoleelever. Danske Folkemål 23. bd. 1981.
- Pedersen, Karen Margrethe: Dialekt, regionalsprog, rigssprog – en analyse af børns skolesprog. Institut for grænseregionsforskning. 1977.
- Sandersen, Vibeke: Skolestile og Skriftsprogsnormen. Danmarks Lærerhøjskole 1983. (Kan rekvireres gratis).
- Skarvig, N.: Sproget i Skolen. Folkeskolen, nr. 33 og 34. 1912.